

Tornsvala på vakt

”Så blir det tyst så småningom och jag står ensam däruppe --. Men framemot tolv, inte förr, har fågelsången tystnat--- Mörkt är det knappast någon gång. Strax efter tolv börjar det ljusna märkbart och i norr och i öster börjar himlen färgas rosa. Det känns allt litet kyligt, nog är det bra att ta på sig en varm kappa, likaså en pälsmössa. Riktigt varmt på natten blir det visst inte denna sommar. Ett och annat ljud stör tystnaden. Inte kan det väl vara ett plan? Ånej, bara en lastbil som stretar uppför en backe och därför väsnas lite mer än eljest. Så blir ju alla ljud till oväsen i nattens stillhet. Himlen färgas alltmer röd och det dröjer inte länge förrän en liten kant av solen blir synlig och på en kort stund är hela klotet synligt och förgyller nejden med sitt sken, å så vackert det är.”

Så skrev min mor Maria Hammar Nilsson i sin dagbok juni 1942 när hon tjänstgjorde som luftbevakerska på Sollerön.

Ute i världen stod andra världskriget och vägde. Under denna sommar startade en serie händelser som inledde den förändring i kriget som kom att gå axelmakterna emot. Ett år senare kom krigets slutliga vändpunkt.

Duvlärbåkk och den intelligande Bengtsgard i Bodarna på Sollerön erbjöd ett högt läge och inkvartering för en luftbevakningsförläggning. På ett uthustak hade byggts upp ett torn. Maria var en av sju krigsfrivilliga flickor vars uppgift var att observera och rapportera svenska och utländska flygplan till en luftförsvarscentral.

Bevakningstornet på Bengtsgård.

Vid krigsutbrottet 1939 organiserades i Sverige luftbevakning och ett system av bevakningstorn installerades över hela landet. Detta var några år innan radarn blev det huvudsakliga hjälpmedlet för spaning. Utvecklingen hade visat att flera länder överraskats av luftangrepp. Först fylldes personalbehovet av värnpliktiga, men senare kom dessa att ersättas med frivilliga. Det gjordes upprop bland de unga och många ville vara med för att skydda sin hembygd. Den som antogs måste vara en frisk och välfrejdad svensk medborgare.

Marias anteckningar uppehåller sig mycket kring ön och omgivningarnas skönhet. Hon fäste sig särskilt vid ängsblommorna som bredde ut sig överallt på åkrar och i diken. Det blåste nästan alltid på ön noterade hon; här har vindarna fått fritt spelrum. Kyrkan lyste upp och skänkte hemtrevnad i skymningen. Tornklockornas timslag

blev ett sällskap i nattens ensamma bevakningsarbete.

”På mitt första pass hade jag fullt sjå att titta på utsikten som ju är riktigt enastående, man ser vida omkring. –Gesundaberget står som en jätte och dominerar. Björkberget är heller inte fy skam, på dess krön reser sig utsiktstornet. Man kan också se Vidablick i Rättvik. Här och där på Siljan går det båtar, både segel- och flottarbåtar, för att inte tala om Gustaf Wasa och Engelbrekt.”

Maria hade arbetat som sömmerska på kravattfabriken Blå Pilen i Insjön, men bestämt sig för att bryta upp. Hon hade hört på radion att det behövdes folk till luftbevakningsstationerna runt om i Dalarna, så hon skrev till Arbetsförmedlingen i Falun. Svar fick hon omgående och när hon accepterat villkoren skickades en tågbiljett för en veckas utbildning i Ludvika.

Tillsammans med sextio andra flickor inkvarterades hon på ett pensionat vid Hillänget och blev väl omhändertagen av lottor som svarade för mat och upppassning. Ett par landstormsgubbar delade ut uniformer och ”efter ett ivrigt träcklande och snörpande med byxor och rockar såg vi riktigt skapliga ut (hm)”, skrev Maria i sina anteckningar. Löjtnant Larsson inpräntade i dem att de redan från första början måste förstå att det inte är något nöje att vara ute på luftbevakning utan att det är en krävande uppgift. Någon permission kunde de inte räkna med och de fick heller inte gå längre bort än att de kunde se förläggningen. Madraserna som de fick sova på var av papper och prasslade vid minsta rörelse. ”När vi stiger upp om morgnarna låter det ungefär som när det regnar på ett pärttak”, tyckte Maria. Så följde dagarna med exercis, kartläsning, flygplanskännedom och hur man med hjälp av siffror rapporterar vind, höjd och riktning. Det fanns bomb-, jakt- och spaningsplan, transportplan, biplan och monoplan som de förväntades hålla reda på. ”Och allt detta skulle vi nu på några dagar plugga i oss för att kunna känna igen dem i luften”. De skrämdes med att kapten Eriksson skulle komma för att förhöra dem och han var inte bara väldigt sträng utan han kunde vara elak också, så det gällde att läsa på ordentligt om kvällarna. Så kom förhörsdagen, det kommenderades uppställning, flaggan hissades. Chefslottan läste Fader vår och välsignelsen. ”Trots all militär drill vi fått var det nog en och annan som var förvånande lik Sven Duva”, konstaterade Maria. Den fruktade stunden kom när kaptenen anlände. Han granskade var och en och befallde dem att följa honom med ögonen. Maria fick redogöra för hur en S 9 såg ut.

”Nog var jag då så nervös, men jag klarade mig ganska bra. S 9 är ett enmotorigt spaningsplan, biplan med flottörer, enkelt landningsställ. Å, jag drog en lättnadens suck när min tur var över. Efter fler förhör om rapportering höll kaptenen ett gripande tal om vårt land och vilken vacker uppgift vi tagit åt oss så att vi får förbli fria och oberoende: - ni vet väl att fienden sätter in blixtanfall allra först när han anfaller det land han tänker inta, det har vi ju sett, och att flera av ländernas luftbevakning inte varit nog påpassliga just med rapporteringen. Så er uppgift är inte lätt.”

Därefter avreste kaptenen och flickorna slappnade av. Men då kom beskedet att en examen skulle hållas också. Träningen fortsatte. Att klara kartläsning med syftinstrument var viktigt för att rapportera skogsbrand eller om ett flygplan landat eller havererat. De fick också pröva skjutning där jumbopriset var en limpa. När skjutningen avslutades var åtta flickor kandidater till limpan. Ledningen ordnade också en verklig flygplansvisning; spaningsplanet ”Storken”, som kallades så för sitt höga landningsstalls skull, kretsade över området. Avslutningsdagen bjöd på fest och mot kvällen fick de gå ner till stan och delta i Barnensdag-

festligheterna eller gå på dans i parken. Ledningen tyckte detta var bättre än att ha dans på förläggningen med ditkallade militärer, något man tydligen inte haft så bra erfarenhet av eftersom ”de där landstormarna brukar ha så mycket i bakfickan som inte är så trevligt precis”.

De glada dagarna i Ludvika var över. Nu skulle de testas på riktigt. De flesta kom att tillhöra Mora kompani. Efter en varm och skakig tågresa med byte i Vansbro kom de till stationen i Mora, varefter de fick promenera till förläggningen som låg i Kråkberg. Kappsäckar och filtar transporterades med lastbil. Här fanns varken välkomnande lottor eller lika vällagad mat som i Ludvika. Så på kvällen begav de sig först till Helmers konditori och sedan till Kaffestugan för att kalasa på kaffe, bakelser, mjölk och bullar.

Först fick Maria veta att hennes destination var Emådalen i Orsa finnmark. De andra flickorna lokaliserades till Siljansfors, Van och Brintbodarna. Men när det blev Marias tur tog hon ett glädjeskutt för i stället för mörka skogen hade stationeringen ändrats till Sollerön. ”Mitt på stora bygden!” Hon tog ett hastigt farväl och åntrade bussen till ön.

Styrkan på Sollerön bar alla sina smeknamn; befälhavaren kallades Raggen. De andra lystrade till Nitti-ettan, Pjatten, Svängis, Pluto, Jonas. Maria valde sitt scoutnamn, Mickus. Gruppen höll sig också med kattungen lill-Pjatten. Livet i det fria blev en stor kontrast mot syfabriken. Här mötte ett glatt flickgäng som i alla fall på ytan levde bekymmerslöst under en siljanssommars trots det allvarsamma läget. De dagliga rutinerna gav en trygg upprepning i bevakningspass, städning och solbad. En tredjedel av dygnet tillbringades i vaktornet.

Klockan 12.30 var en viktig tidpunkt för då öppnade postkontoret och alltid var det någon som var villig att kila iväg och hämta post; det bedrevs en omfattande korrespondens. Försvarsstabens fältbibliotek hade inga vidare titlar att erbjuda, ansåg Maria men från Pressbyrån kunde de få Stockholmstidningen, Damer-
nas värld och andra veckotidningar. En radio ingick i utrustningen och den stod påslagen mest hela dagen. En av flickorna spelade gitarr och ibland slog de sig ned för en sång- och musikstund. ”Religiöst känsliga bitar i god omväxling med bevaringsvisor och jazz” noterade Maria. I hennes dagbok finns åtminstone sex visor till synes diktade på plats; med temat beredskapstid, Sveriges framtid, Sollerön, vildmarksskog och mistade hjärtan. Pojkar fick inte tas in i förläggningen och inte heller på gården, som för övrigt omgärdades av taggrådsstängsel. Men att romanser och utflykter ut i byarna hade en stor plats i flickornas liv, förstår man av anteckningarna.

I dagboken beskrev Maria hur luftbevakarskan som stått på nattpass upplevde hur den nya dagen bröt fram över ön. Fåglarna hade sjungit sitt lov länge, solen värmdes härligt och runt om i gårdarna vaknade människorna. Det började ryka ur skorstenarna och bondmororna gick ut till sina ladugårdar för att sköta om sina kor. Sedan dröjde det inte länge förrän mjölkbilen kom skramlande. Var och en hade sin plikt att uppfylla.

Klockan nio på morgonen skulle förläggningen vara städad och klar. ”Men inte har det då varit så någon morgon än heller” skrev Maria. Gruppen fick dock vara beredd på att inspektrisen kunde komma på besök. De tränade och tävlade i flygplanskännedom och ibland hände att övningen slutade med fnurr, men osämjan drog dock snart förbi. Kokerskan hade det nog jobbigast, för hushållet var stort och medförde också mycket disk. ”Kockan får full och tacksam ansvarsfrihet vid val av matsedel. Kronan tillhandhåller såväl specerier som kött och fisk. Nog har kockan mer mat att ta av än vad en vanlig husmor har denna tid” konstaterade Maria. Mjölk hämtades i en närliggande bondgård. Maria fick rycka in i matlagningen under en vecka, vilket tydligen uppskattades och hon ombads att fortsätta vid spisen.

”Men jag ville återta mina bevakningspass och var obeveklig. Så nu står jag åter här uppe. Himlen är full av molngubbar och det blixtrar åt Rättvikshållet. Ute på Siljan lyser en båts vita segel mot den mörka sjön och de svarta molnen. Båten drar sig mot land och därute regnar det nog rätt bra nu. Men över Gesundaberget och byn nedanför lyser solen.”

Maria spanar.

Inför midsommarhelgen låg förväntningarna på topp och kompanichefen i Mora beviljade alla ledigheter som begärts. I Solleröloppet segrade Åke Seyfarth varpå följde traditionell fest på gammalgården och dans i parken. Midsommardagen firades med majstångsresning i Gesunda. Maria träffade på sin bekanting i byn, Oskar. Det skulle dock dröja innan de blev ett par. ”Aldrig har jag sett att man rest en stång som de gjorde idag i Gesunda, skrev Maria. De ”spelade” upp den så att säga. Man visste inte ordet av förrän det var klart. Pastor Furhammar talade därefter om världens ondska och försåt, om människornas nödvändiga omvändelse och råkade som i förbigående nämna något om midsommaren i Dalarna”. Gesunda bjöd också på ringlekar och långdans till dragspelsmusik varefter man drog iväg till dansbanan. Men vid midnatt måste hon promenera tillbaka till ön och sitt väntande pass.

En glad tornsvala.

Att Maria tio år senare skulle flytta till Utanmyra som Oskars hustru och med mig som nyfödd, var inget hon visste om när både sommaren och tjänsten gick mot sitt slut och hon lämnade ön. Det glada gänget upplöstes; några for iväg för att vidareutbilda sig, några gavs permission, nya kom.

vilka tankar för omkring i flickornas huvuden där de befann sig utposterade i tornet spanande i alla väderstreck? Blicken öppen för händelser i efternatten,

väntande på daggryningen och på att passet skulle vara över. Vilka svar gav vinden från blåbergen och ljuset från vattenspegeln, i just det ögonblick där tidslinjen bryts och tiden får flyta fritt, mellan det som redan varit och det som ännu inte anlänt. Kanske frös de, inte bara av nattkylan utan också av plikten och den oberäknliga samtids överraskningar. Krigets utgång var obekant. Skulle öronen hinna fånga upp ett främmande motorljud, från vilken riktning i så fall och skulle rapporten komma tillräckligt snabbt iväg?

Runtom vaktkuren fladdrar och flyger och kvittrar fåglarna obekymrade. Det visslar från luftdraget i svaldansen och svalan har fått oväntad konkurrens om höjdutrymnet. Fåglarnas vingar snuddar i tvära girar mot bevakerskan, men en hotande kollision undviks. Göken gal från skogsdungen och långt borta hörs skogsduvan kuttra för sig själv. Det är sommarnatt och ovissheten och önskningarna har var sitt gömställe.

Och den enda strid som flickorna tvingades utkämpa var den mot myggen.

Bus Gunnel Åkesson